

Сучасний тероризм – українські реалії

Окремі політико-правові зауваження

Сергій Телешун,

доктор політичних наук,

професор кафедри політології

Національної академії державного управління

при Президентові України

Історія людства завжди була пов'язана з реалізацією конфліктного потенціалу суспільства. Жодна форма державного управління та суспільного ладу не може повністю задовольнити соціально-економічних та політико-гуманітарних потреб громадян. Невирішеність політичних, економічних, територіальних, етнічних, конфесійних та інших протиріч завжди створює психологічний ґрунт, насамперед у середовищі інтелектуалів, для „вдосконалення” державних інститутів влади „силовими методами”. Тому тероризм як явище вічний. Він – найбільш швидкий та ефективний політико-кримінальний метод управління суспільством, державою, економікою. На відміну від еволюційного і тривалого тиску на владу й політичну еліту, революційний терор мобільно реагує на суспільні та глобальні зміни, провокуючи певні соціальні групи на акти громадянської непокорності. Тому, перефразовуючи класика військової теорії К. Клаузевіца, можна сказати, що тероризм – це метод ведення війни, політики і пропаганди одночасно.

Традиційно тероризм визначали як замах на життя державного або громадського діяча, насилля або погроза насиллям, спрямовані на те, щоб примусити владу ухвалювати вигідні для терористів чи терористичних організацій рішення. Тому не дивно, що ще 1848 року німецький радикал К. Гейнцен запевняв своїх прибічників, що заборона на вбивство не поширюється на політичну сферу і фізична ліквідація сотень тисяч людей виправдана „вищими цілями”. Тоді ж (а не сучасними терористами, як дехто вважає) було сформовано „філософію бомби”, яка передбачала використання новітніх технологій у проведенні терористичних акцій.

Терміни „тероризм” і „терор” стали широко вживатися з часів

Французької революції 1789 – 1794 років. Пізніше, 1798 року, словник Французької академії наук визначить його як „систему страху”.

В теорії світової практики відомі три основні види терору:

- внутрішній – відповідні дії громадян однієї держави проти співвітчизників на власній території;
- транснаціональний – відповідні дії громадян однієї держави проти співвітчизників на території інших держав;
- міжнародний – відповідні дії груп громадян, єдиних чи змішаних за національним складом, проти будь-яких осіб на території третіх країн.

За оцінками сучасних експертів, зокрема індійського юриста Йтуги, за 50 років (з 1936 по 1986) було сформульовано більше 115 варіантів визначення тероризму.

Увага світової спільноти до питань міжнародного тероризму особливо посилилася після подій 11 вересня 2001 року, коли США, Росія, окремі країни НАТО запропонували стратегію превентивних дій проти терористичних організацій у всьому світі. В рамках ООН на пропозицію Індії почали розробляти проект конвенції з боротьби проти тероризму. Авторам цього документа належить юридично філігранно визначити одне з найгостріших питань сьогодення: що таке сучасний тероризм і чим він відрізняється від боротьби громадян за свої права?

Нині світова громадськість робить спроби утворити новий міжнародний правопорядок. Так, у листопаді 2001 року Шостий комітет Генеральної Асамблеї ООН ухвалив резолюцію, яка передбачає низку заходів для ліквідації міжнародного тероризму.

Для прикладу розглянемо кілька законів про боротьбу з тероризмом у різних країнах.

У жовтні 2001 року Палата представників Конгресу США ухвалила законопроект про боротьбу з тероризмом. Одне з ключових його положень передбачає спрощення процедури одержання правоохоронними органами санкцій суду на прослуховування розмов можливих екстремістів, а також проведення обшуку в їхніх помешканнях. Посилюється покарання для терористів і осіб, які надають їм матеріальну чи іншу допомогу.

В Індії набрав чинності закон проти тероризму, в додатку до якого наводиться перелік 23 екстремістських угруповань, що підпадають під нове визначення тероризму.

У жовтні 2001 року в Японії ухвалено антитерористичний закон і низку доповнень до інших законів. Вони дозволяють японським збройним силам надавати невоєнну допомогу іншим країнам; охороняти американські військові бази на території інших країн.

Казахстан ухвалив закон „Про ратифікацію Договору між Республікою Казахстан, Киргизькою Республікою, Республікою Таджикистан і Республікою Узбекистан про спільні дії з боротьби проти тероризму, політичного і релігійного екстремізму, транснаціональної організованої

злочинності й інших загроз стабільності і безпеці Сторін”. Такий договір ці держави підписали в Ташкенті 21 квітня 2000 року.

Світові події останніх років переконливо підтверджують необхідність політико-правового забезпечення боротьби з міжнародним тероризмом. Але всім зрозуміло, що окремим державам не під силу вирішити цю проблему. Тому вони йдуть на об'єднання зусиль шляхом створення міжрегіональних та міждержавних антитерористичних центрів.

Наприкінці XIX століття пропаганда тероризму концентрується в Європі та США. Соціально-економічна і політична нестабільність, втрата духовних ідеалів спровокувала значну частину громадян до радикальних дій, що мали ознаки тероризму. За висловом Й. Моста, одного з його ідеологів, тероризм — це „варварський засіб боротьби з варварською системою, яка знищує людину”. До речі, слід зазначити, що саме суспільство, як це не парадоксально, вимагає тероризму, коли держава не може або не хоче впоратися з покаранням винних. Тоді виникають міфи про добрих Робінів Гудів та Устимів Кармелюків. Тероризм не є статичним явищем, що законсервувалося як рудимент XIX або XX століття, — він розвивається разом із суспільством, яке його породжує. Сучасний тероризм відзначається масштабністю, залученням великої кількості людей і має добре структурований та організований характер. Діяльність терористичних організацій найчастіше спрямована не просто на загострення і дестабілізацію обстановки в конкретному регіоні, а на досягнення значно серйозніших цілей — захоплення чи перерозподіл влади, насильницької зміни державного устрою, нав'язування власних порядків, моралі і правил співжиття.

Розмах операцій, які замислюються терористами, потребують, по-перше, залучення значних людських ресурсів, у тому числі й високих фахівців з різних галузей знання, поповнення і розширення свого кількісного складу та розвитку агентурної мережі в усьому світі. Адже теперішній тероризм — це вже не тільки диверсанти-одинаки і викрадачі літаків. По-друге, широкомасштабність цілей сучасного тероризму вимагає залучення матеріальних і фінансових ресурсів, необхідних для оснащення терористичних організацій технічними засобами і зброєю, створення спеціалізованих шкіл та навчальних баз для підготовки членів терористичних угруповань. І, по-третє, вимагає розвиненої інфраструктури. Йдеться про налагодження терористичними групами з різних країн складних взаємин, що поєднують такі сфери, як оперативно-бойова підготовка, матеріально-технічне співробітництво, у тому числі і в галузі озброєнь, а також спільне проведення акцій. Тероризм стає свого роду індустрією, що працює на експорт, перетворюючись на бізнес, на якому можна робити великі гроші.

Дедалі більше дослідників, до яких належить і автор, обстоюють тезу

про потребу пошуку не стільки універсального визначення тероризму, скільки виокремлення та фільтрацію певних його складових.

Керуємося тезою, що міжнародний тероризм (до речі, як і корупція) не є традиційним злочином, а, насамперед, соціальним і політичним явищем, що проявляє себе в конкретних злочинних акціях, таких як захоплення заручників, напади на урядові установи, викрадення літаків тощо, за які в національному законодавстві та міжнародному праві настає кримінальна відповідальність. Від загальнокримінальних злочинів тероризм відрізняється політичною мотивацією скоєння вчинків. При цьому, як вважає російський дослідник С. Ефіров, з огляду на глибоку трансформацію сучасної міжнародної системи, „політизація” тероризму вже не є його обов’язковою складовою. Але, разом з тим, на мою думку, вона у вигляді політичного насилля є невід’ємною складовою суспільно-політичних відносин.

Саме суспільство вимагає проявів тероризму, коли держава неадекватно реагує на суспільні зміни, втрачає повноваження соціального арбітра і не виконує правничої функції. Тому тероризм можна визначити і як засіб використання недержавного насилля або загрозу насиллям для того, щоб спричинити тотальну паніку в суспільстві, послабити або повалити урядові структури і викликати політичні зміни, спровокувати у населення стурбованість своєю беззахисністю перед насиллям, а, отже, й призвести до зміни державної влади та задовольнити нові політичні, соціальні, релігійні і етнічні вимоги.

Акцентуючи увагу на політико-психологічній складовій тероризму, слід зважити, що прояв цього явища є показником слабкості. Але слабкість буває різною: фізичною, духовною, матеріальною, політико-психологічною, коли виникають передумови державного тероризму – тобто терору з боку влади стосовно власних громадян. А це, в свою чергу, породжує відповідну реакцію громадянина, що не може політичними засобами захистити свої інтереси. Тоді терор з площини юридичної переходить у площину політичну і в очах обивателя перетворюється на справедливий акт відплати.

Отже, тероризм з’являється там, де утворюються геополітичні порожнини, „гарячі точки”, де суттєво ослаблено владу, неспроможну професійно реалізовувати інтереси громадян і яку ці громадяни не зацікавлені підтримувати, де не працюють міжнародні механізми політичного і правового регулювання розвитку суспільства. Від сплесків тероризму не застраховані ні високорозвинені, ні малорозвинені в економічному й соціальному плані країни з будь-якими політичними режимами та державним ладом.

За оцінкою Ф. Уїлкокса, координатора боротьби з тероризмом Департаменту США, тероризм можуть використовувати як дешеву стратегічну зброю окремі держави, „що здійснюють ці злочини чужими

руками, а іноді групами, які керуються ідеологічними, релігійними та етнічними інтересами". Тобто, „дешеві конфлікти низької інтенсивності” стають знаряддям впливу як у внутрішній, так і в зовнішній політиці політичних і соціально-економічних сил, неспроможних повноцінно реалізуватися в рамках існуючого суспільства.

Пропонуємо розглянути окремі аспекти, які додатково акцентують увагу на потенційних загрозах в Україні (як громадянам, так і інститутам державної влади). На нашу думку, це:

- диверсійні війни як засіб дестабілізації ситуації на території країни з боку окремих держав і антиукраїнських зарубіжних центрів;
- екологічний тероризм як реакція на незадовільний стан довкілля на території України;
- інформаційний тероризм як результат незахищеності інформаційного простору країни від негативного зовнішнього і внутрішнього впливу;
- ядерний тероризм як наслідок стратегічного розташування України на шляху транзиту нелегальних поставок радіоактивних компонентів, матеріалів та ізотопів, а також наявності АЕС на території країни;
- хіміко-бактеріологічний тероризм як результат низького рівня санітарного й епідеміологічного контролю, системи сертифікації товарів, що перевозяться через кордони, а також того, що Україна не має матеріально-технічної бази для ліквідації наслідків можливих епідемій;
- державний тероризм, що сприймається не як втручання іншої держави у внутрішні справи України, а як засіб вирішення внутрішньополітичних, міжкланових конфліктів усередині держави;
- збройна боротьба з метою реалізації політичних прав і свобод (політичних, етнічних, конфесійних тощо), до якої належить терористична діяльність повстанців (insurgents) проти військових, поліцейських об'єктів та органів влади.

Останнім часом в середовищі українських політиків, управлінців та науковців точиться жвава дискусія щодо проблем виникнення і розвитку тероризму на українському ґрунті. Цікаво, що погляди частини українського істеблішменту на ці питання кардинально змінюються, що може свідчити лише про те, що підхід до національної безпеки у більшості вітчизняної еліти ґрунтується на політичній доцільності і ситуаційності.

Пропонуємо розглянути 9 головних опосередкованих передумов можливого виникнення і розвитку тероризму в нашій країні.

1. Політична нестабільність. На думку окремих експертів, передумовою розвитку тероризму в Україні може стати криза „нестійкої” ідеології і державно-правової системи країни, коли з'являються різні опозиційні групи — політичні, соціальні, національні, релігійні, що

ставлять під сумнів легітимність чинної влади і всієї системи управління. Якщо ці групи дійдуть висновку, що не зможуть добитися своєї мети законним шляхом, то можуть вдаватися у своїй політиці до тероризму як засобу тиску на інститути влади і громадську свідомість. Одним з факторів політичної нестабільності може бути неможливість для значної частини громадян повноцінно реалізувати свої права і свободи, а також те, що існує мало ознак класичної демократії. А це обумовлюється недосконалістю українського законодавства, непрозорістю ухваленень політико-економічних рішень владними структурами, слабкістю інтелектуальної конкуренції та системного контролю за реалізацією ухвалених рішень, високим рівнем корупції в системі державної влади. Ці фактори можуть реально порушити систему суспільних зв'язків, а, отже, й створити „суспільство постійного ризику”, при якому тероризм знаходитиме підтримку значної частини громадян.

2. Існування конфліктів у релігійному середовищі. Релігійне піднесення в Україні зумовлюється недовірою до органів влади і політичних організацій, зниженням рівня життя значної частини громадян, втручанням іноземних релігійних центрів у внутрішнє церковне життя країни, а також іноземною релігійною експансією та радикалізацією як традиційних, так і нетрадиційних конфесій. На території України релігійний тероризм можливий у трьох формах: як вирішення спірних питань у сфері власності, як варіант підтримки і поширення ідеології у низці регіонів України, як масові суїциди з боку деструктивних релігійних культів.

3. Незадовільний стан екології, що створює передумови для виникнення екологічного тероризму.

4. Міжкланові конфлікти — в умовах регіонального поділу України окремі фінансово-промислові групи та політичні сили за допомогою проявів тероризму й сепаратизму прагнуть вирішувати питання політико-економічного характеру, дестабілізуючи ситуацію в регіонах, підконтрольних політичному опонентові.

5. Низький рівень медичного обслуговування, санітарного, епідеміологічного контролю зумовлює можливість проведення на території України терористичних актів з використанням хіміко-бактеріологічної зброї. За оцінками спеціалістів, Україна сьогодні неспроможна ефективно боротися з виникненням більше як 4 вогнищ епідемій у містах з населенням понад 1 мільйон чоловік.

6. Наявність військової бази ВМС РФ на території України створює значне підґрунтя для проведення терористичних актів проти російського військового контингенту в Україні як з боку іноземних терористичних центрів, так і з боку внутрішніх радикалів.

7. Висока концентрація в регіоні об'єктів підвищеної небезпеки, які потребують капітального ремонту, автоматично звертають на себе увагу

терористичних груп і організацій як об'єкти посягання. За оцінками деяких експертів, такими можуть бути дніпровський каскад ГЕС, АЕС, комплекси хімічної промисловості, склади боезапасів Міністерства оборони, сховища отруйних речовин та низка інших об'єктів.

8. Етнічні протиріччя в окремих регіонах України можуть спровокувати акти тероризму, спрямовані на дискримінацію окремих етнічних груп, обстоювання прав етнічних меншин з боку їх радикальних представників та латентне втручання у ці конфлікти третіх країн, а також спробу змінити території компактного проживання деяких етнічних груп.

9. Незахищеність інформаційного простору України може обумовити акти інформаційного тероризму в інтересах як внутрішньополітичних сил, так і інших країн, а також зарубіжних антиукраїнських центрів. Найслабкішими елементами в інфраструктурі України є телекомунікаційні вузли, центри супутникового зв'язку і канали міжнародного інформаційного обміну.

Крім можливості скоєння терористичних актів на території країни, існують передумови для звинувачування України як держави, котра підтримує тероризм. По-перше, тільки у 2001 – 2003 роках Україна не раз ставала об'єктом міжнародних скандалів, пов'язаних з постачанням зброї державам, які підпадають під категорію тих, що підтримують тероризм. По-друге, деякі громадяни України звинувачуються у відмиванні грошей та можливому фінансуванні окремих радикальних угруповань як в Україні, так і за її межами. По-третє, перебування на території України осіб, котрі могли брати участь у терористичних актах на теренах інших держав. По-четверте, участь України у миротворчих операціях, зокрема в Іраку. Всі ці фактори, разом узяті, дозволяють порушити перед державою, її громадянами та владою питання: чи готові ми адекватно реагувати на реалії часу, нові ідеології і нових людей?

На закінчення хотілося б ще раз підкреслити, що детермінований широкомаштабністю переслідуваних цілей сучасний міжнародний тероризм став серйозним фактором формування вогнищ військової небезпеки в багатьох регіонах світу, що не виключає можливості виникнення єдиного терористичного „фронту”. Внаслідок цього перед світовою спільнотою, у тому числі й перед вченими-суспільствознавцями, постає важливе завдання: виробити єдиний підхід до дослідження проблеми міжнародного тероризму з метою пошуку оптимальних шляхів і методів боротьби з ним. У цій ситуації ефективність державних органів влади оцінюється їх спромогою збирати й аналізувати інформацію, розуміти приховані причини цих явищ, а також розрізняти гіпотези від рекомендацій до дії.